

'Vraag: Dus gij laat werken van 1 januari tot 31 december met vier dagen in het hele jaar vrij? *Antwoord:* De stokers hebben geen enkele dag vrij.

Vraag: Goed, die dus hebben van 1 januari tot 31 december niet een enkele dag vrij. En de anderen hebben vier dagen vrij in het hele jaar? *Antwoord:* Ja.

Vraag: Zodat de mensen geen zondag vrij hebben? Nooit? *Antwoord:* Nee.'

Dan over de jeugdige arbeiders:

'*Vraag:* Er zijn alzo onder Uw directie of Uw fabriek jongens van twaalf tot dertien jaar die zes nachten van de week niet op hun bed komen? *Antwoord:* En overdag kunnen zij slapen.

Vraag: Acht gij dat niet schadelijk voor de ontwikkeling van die aankomende jongens? *Antwoord:* Nee.

Vraag: Gij zegt dat zo koudweg, maar houdt gij het dan inderdaad niet voor bezwarend voor die jongens? *Antwoord:* Hoe zou het kunnen gaan zonder die jongens, een brigade is niet compleet als er een aan ontbreekt.¹

Brugmans merkt wel terecht op dat de Enquêtecommissie hier en elders speciaal de ergste gevallen signaleerde (de kinderen uit Regout's fabriek werden door een arts als 'levende skeletten' beschreven)² – het neemt niet weg dat in het sociale klimaat van die tijd veelal een ijsskoude wind blies voor diegenen die door de verkoop van hun arbeidskracht zichzelf en hun gezin in leven moesten houden. Ontbrak het element van patriarchale zorg dat, zeker ten plattelande en in de kleinere steden, menigmaal voorkwam, dan waren zij onbeschermd. Luister naar de voorzitter van de bond van Amsterdamse smeden:

'*Vraag:* Als er een ongeluk gebeurt, kijkt de baas of patroon dan daar naar om? Zorgt hij voor de mensen een beetje, of niet? *Antwoord:* Dat is uitzondering: geen regel. Ik heb het zelf bijgewoond op de Koninklijke fabriek van Stoom- en andere Werktuigen van Van der Made, dat er een ongeluk gebeurde waarop onmiddellijk de dood volgde. Het ongeluk gebeurde kwart voor drie, en de weduwnvrouw kreeg betaald tot drie uur . . .

Vraag: En hebt gij ook het goede wel eens bijgewoond, namelijk dat een patroon de zorg op zich nam voor een gezin van iemand die ziek of ongelukkig was geworden? *Antwoord:* Ik moet eerlijk verklaren dat zulk een geval mij niet bekend is . . .

Vraag: En hoe gaat het als de werklieden oud worden? Wordt er dan iets voor hen gedaan? *Antwoord:* Niets.'³

¹ Aangehaald door F. de Jong: *Om de plaats van de arbeid* (1956), p. 12. ² Brugmans: *Paardenkracht en mensenmacht*, p. 405. ³ Aangehaald door de Jong: *Om de plaats van de arbeid*, p. 13.